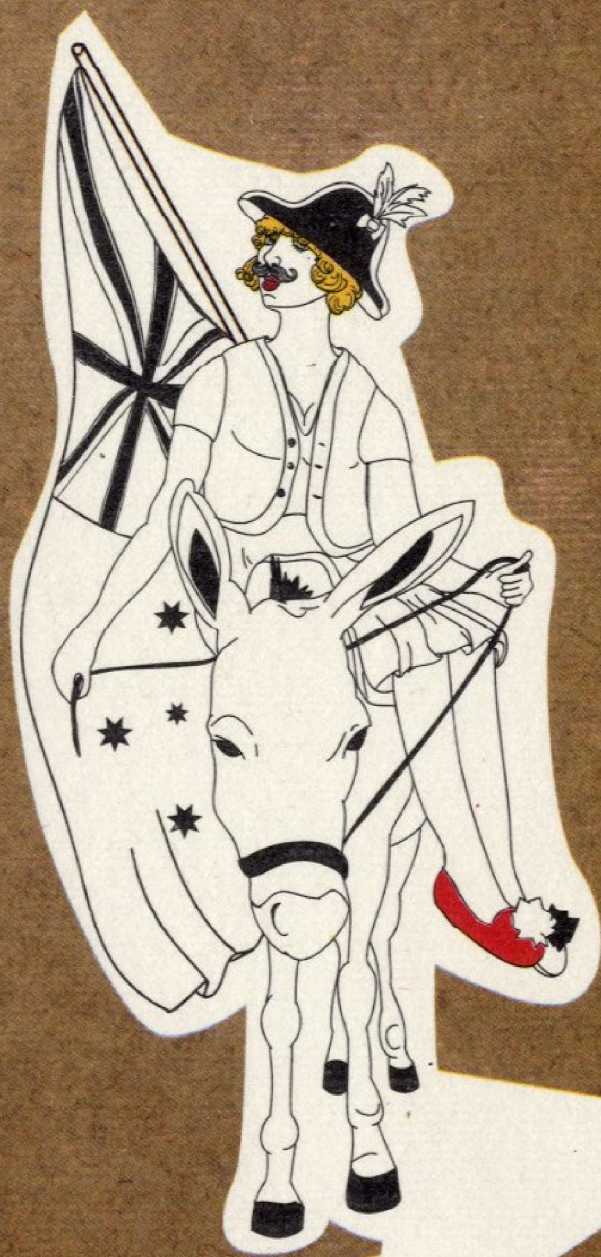

ΑΝΑΠΑΝΤΕΧΕΣ
ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ
ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ

"Από τον Ροβεσπιέρο
έως τον Ράιχενμπαχ
είναι, καμιά φορά,
ένα γαϊδούρι δρόμος"

Αναπάντεχες αφηγήσεις του παρελθόντος

Από τον Ροβεσπιέρο
έως τον Ράικενμπαχ είναι, καμιά φορά,
ένα γαϊδούρι δρόμος

*Απανελλίστας Ροβεσπιέρος, Ράικενμπαχ
και τα γαϊδούρια που κάνουνται*

ΘΑΝΑΣΗΣ ΓΑΛΛΟΣ

Η παιδεία είναι ένα πιάτο που τρώγεται κρύο... 21

ΓΙΩΡΓΟΣ ΓΑΣΣΑΣ

Τίμος στα γαϊδούρια 25

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΒΑΜΠΕΛΑΚΗΣ

«Ο οδηγός εβεν όβιν ληστού»: Εργάτες και υπάλληλοι
ενός δήμου της Αθήνας, 1957-1964 29

Τρολάροντας την ιστορία

ΒΑΣΙΛΕΥΣΤΗΣ ΤΣΟΛΙΑΣ

Ο «αθιρόστομος Παμπλ... νήσος | ΟΜΙΚ
και τα εκζογλάνια» της θ... ΑΘΗΝΑ 2015 41

Όταν ο Καραϊσκάκης πολεμούσε την τρόικα

Δημήτρης
Δημητρόπουλος

Στις 23 Μαρτίου 2013, η εφημερίδα *Πρώτο Θέμα*, σε ένα δισέλιδο επετειακό δημοσίευσμά της με τίτλο: «Άμα ζήσω θα τους γαμή... άμα πεθάνω θα μου κλάσουν τον που...», Στρατηγός Γεώργιος Καραϊσκάκης (τιμωρημένος από το Ραδιοτηλεοπτικό), πληροφορούσε τους αναγνώστες της ότι το Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης (Ε.Σ.Ρ.) απαγόρευσε τη μετάδοση ενός τραγουδιού που ερμηνεύει ο Βασίλης Παπακωνσταντίνου.¹ Το δημοσίευμα πλαισιώνεται από δηλώσεις του Νίκου Καλογερόπουλου που έγραψε τους στίχους και τη μουσική του τραγουδιού, ενώ επίσης σκηνοθέτησε την ταινία «Οι ιππείς της Πύλου» (παραγωγής 2011), στην οποία και περιλαμβάνεται. Το εν λόγω τραγούδι έχει τον τίτλο: «Έτσι μου είπαν να σας τα πω», έγινε όμως πιο γνωστό ως ο «Καραϊσκάκης» ή «Όταν γυρίσω θα τους γαμήσω», φράση που αποτελεί έναν από τους στίχους του.

Το δημοσίευμα του *Πρώτου Θέματος* πυροδότησε μια σειρά αναρτήσεις σε ιστολόγια και λοιπούς ιστότοπους, με κοινή συνισταμένη την αναπαραγωγή του περιεχομένου, του ύφους και του ήθους των όσων γράφει η εφημερίδα, την αποδοκιμασία, την περιπαιχτική διάθεση απέναντι στο Ε.Σ.Ρ., αλλά και τη διατράνωση της πρόθεσης των σχολιαστών να εξακολουθήσουν να ακούν και να

τραγουδούν το άσμα, ως μια πράξη πλέον αντίστασης. Έτσι, κλειστικοί τίτλοι του τύπου: «Το Ε.Σ.Ρ. βάζει πρόστιμο στον Καραϊσκάκη» ή «Το Ε.Σ.Ρ. λογοκρίνει στίχους του Καραϊσκάκη», ή «Εκτός νόμου ο Καραϊσκάκης από τους Καραγκιόζηδες του Ε.Σ.Ρ.»,² συμβαδίζουν με άλλες πιο αγωνιστικές διακηρύξεις όπως:

- Οι δωσίλογοι γερμανοτσολιάδες του ραδιοτηλεοπτικού (Ε.Σ.Ρ.) της κατοχικής συγκυβέρνησης τιμωρούν όποιον μεταδίδει αυτό το τραγούδι! Κι επειδή τηρούμε το Σύνταγμα κι όχι διαταγές κατοχικών ξεφτιλισμένων Νενέκων... το διαδίδουμε!³

- Τα ανδρείκελα του Ε.Σ.Ρ. θα μας τα κλ@σουν...!!! Ακούστε το τραγούδι βασισμένο στα λόγια του Καραϊσκάκη που απαγόρευσε το Ε.Σ.Ρ. να μεταδίδεται...!!!⁴

- Για μας όμως, θα είναι σχεδόν εφάμιλλο του Εθνικού Ύμνου... και θα το βάζουμε όποτε γουστάρουμε... και θα το κάνουμε πράξη, για όλους αυτούς που πρόδωσαν την Ελλάδα μας. Υ.Γ. Γεια σου μεγάλη Καραϊσκάκη... να προσέχεις τις... παρέες σου, εκεί πάνω...⁵

Την ίδια εποχή, οι μετέχοντες στο εξειδικευμένο ιστολόγιο «Στέκι των φίλων του Βασίλη Παπακωνσταντίνου» ήταν πολύ πιο συγκρατημένοι στις κρίσεις τους.⁶ Καταρχήν, το θέμα σχεδόν αγνοείται και μόνο την επομένη του δημοσιεύματος, σε σύντομο διάλογο μεταξύ μελών του «στεκιού», εκφράζεται η αμφιβολία, μήπως η όλη ιστορία ήταν «τρολάρισμα». Η υποψία που εκφράζεται στο ιστολόγιο ότι πρόκειται για θέμα που δημιουργήθηκε εκ του μη όντος επιβεβαιώνεται, διότι στην αναζήτηση που επιχειρήσαμε στις αποφάσεις του Ε.Σ.Ρ. της περιόδου δεν εντοπίστηκε καμία απόφαση απαγόρευσης του συγκεκριμένου τραγουδιού.⁷

Διαφημιστικό, επομένως, τέχνασμα; «Στήσιμο» ενός δημοσιεύματος από την εφημερίδα; Ηθελημένη ή αθέλητη παραπλάνηση; Παρανόηση; Γεγονός είναι ότι το επίμαχο τραγούδι -εν διωγμώ πλέον- διέγραψε νέα επιτυχία, η οποία επικάθησε σε μια ήδη θριαμβευτική διαδρομή. Ενδεικτικοί σταθμοί της:

- υπήρξε ένα από τα δημοφιλή άσματα σε συγκεντρώσεις μέρους των αγανακτισμένων,

- κέρδισε εκατομμύρια «κτυπήματα» στο YouTube και χιλιάδες συνοδευτικά σχόλια -ο Ν. Καλογερόπουλος, υπερβάλλοντας ίσως λίγο, κάνει λόγο για 15.000.000 «κτυπήματα»-,

- χρησιμοποιήθηκε ως χαλί για τηλεοπτικές εκπομπές του Στέφανου Χίου και του Γιώργου Τράγκα,⁸

- αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για τον Χριστόδουλο Ξηρό, ο οποίος στο τηλεοπτικό διάγγελμα που απηύθυνε στον ελληνικό λαό όταν δεν επέστρεψε στη φυλακή από την πενθήμερη άδεια που είχε λάβει, αφιερώνει τον επίμαχο στίχο στους διώκτες του.⁹

Πού οφείλεται όμως η επιτυχία του τραγουδιού; Κατά τη γνώμη μου, στο σύμπλεγμα μεταξύ στίχων και Καραϊσκάκη. Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης, συστατική μορφή του ελληνικού κράτους, είναι χαρακτηριστικός εκπρόσωπος των οπλαρχηγών λαϊκών αγωνιστών, το αντίπαλο δέος των «εξωνημένων πολιτικών». Άλλωστε, στη συγκυρία της κρίσης, το 1821 «πουλάει». Όχι όμως το '21 που έχει προκύψει από τις προσεγγίσεις της νεώτερης ιστορικής έρευνας, αλλά ένα '21 φανταστικό και χρηστικό· χρήσιμο στον πολιτικό αγώνα του σήμερα. Θα 'λεγε κανείς ότι δεν πρόκειται μόνο -ή τόσο- για ιδεολογική, όσο για εργαλειακή χρήση της ιστορίας, αφού τα πρόσωπα και τα γεγονότα που την συγκροτούν μεταμορφώνονται σε όπλο πρόσφορο για την τωρινή πολιτική σύγκρουση. Βασική προϋπόθεση είναι ο αναχρονισμός, το ανακάτεμα επιλεγμένων στοιχείων του παρελθόντος με τα σημερινά, η ανασηματοδότηση και η μετάπλασή τους ώστε να προσαρμοστούν στις νέες ανάγκες. Η διαδικασία αυτή δεν έχει σχέση με τη διαφύλαξη της ιστορικής μνήμης ως ένα θεμελιώδες στοιχείο του πολιτισμού, αλλά με την παραμόρφωσή της με σκοπό την αγοραία χρήση.

Το τραγούδι του Καραϊσκάκη είναι ένα χαρακτηριστικό -βεβαίως όχι μοναδικό- παράδειγμα.¹⁰ Το νόημά του, νεφελώδες. Μετά τις πρώτες στροφές πλέει σε ένα πέλαγος ασυνάρτητου λόγου, αλλά αυτό δεν έχει και μεγάλη σημασία, αφού το ζητούμενο δεν είναι το νόημα, αλλά το ύφος.¹¹

Άκου ρε γιε της Καλογραιάς,
ο φίλος σου είμαι ο Πανουργιάς
και το δεξί σου χέρι
κι εκείνος που καλύτερα
απ' ολουνούς σε ξέρει.

Λένε πως παίζεις με χανουμάκια,
με τουρκοπούλες και Καλογραιές
και σ' αραδιάζουνε βρισιές.

Πως μπαινοβγαίνεις στους μαχαλάδες,
με ντερβησάδες στήνεις χορό
και με ρωτάν και τι να πω;
Λένε πως έχεις αλισβερίσι,
μ' Αλή Πασάδες κάνεις χωριό
και σε ρωτάω τι να τους πω.

Πες τους ρε φίλε Πανουργιά,
(ορέ) έχω στον πούτσο μου βιολιά,
έχω και τουμπερλέκια
κι όπως γουστάρω τα βαρώ
και σπάω τα ζεμπερέκια.

Όταν γυρίσω θα τους γαμήσω
και αν αργήσω δώσ' τους κι αυτό,
είναι τ' αρχίδια μου τα δυο.

Όπως στα λέω να τους τα γράψεις,
όπως στα λέω να τους τα πεις,
Καραϊσκάκης σεβνταλής,
Καραϊσκάκης μπεσαλής.
Καραϊσκάκης γεια χαρά,
γεια σου ρε γέρο του Μοριά
και γεια που σ' αγαπάνε.

Γεια τους που δε λυγίζουνε
και που δεν προσκυνάνε.

Λένε για μένα τα καρακόλια,
άκου τι λένε να μη γαμεί,
μίλα κι εσύ ρε Θεωρή.

Όπως τα λέμε να τους τα γράψεις,
όπως τα λέμε να τους τα πεις,
Καραϊσκάκης, Θεωρή.

Όπως τα λέμε να τους τα γράψεις,
όπως τα λέμε να τους τα πεις,
Κολοκοτρώνης και Γιωργής,

*Καραϊσκάκης, Θοδωρής.
Γεια σου Ανδρούτσο, γεια χαρά,
γεια σας παιδιά μου αητόπουλα,
που 'χετε αητό πατέρα
κι όποιος δε με κατάλαβε,
τότε ας μας κάνει αέρα.
Όπως τα λέμε να τους τα γράψεις,
όπως τα λέμε να τους τα πεις,
Ανδρούτσος, Γιώργης, Θοδωρής.
Έτσι μου είπαν να σας τα γράψω,
έτσι μου είπαν λόγω τιμής,
Ανδρούτσος, Γιώργης, Θοδωρής.
Έτσι μου είπαν να σας τα γράψω,
έτσι μου είπαν λόγω τιμής,
μαζί τους είμαστε κι εμείς
μαζί σας είμαστε κι εμείς.*

Υποτίθεται πως οι παραπάνω στίχοι αποδίδουν λόγια του Καραϊσκάκη. Το αξιοσημείωτο είναι ότι οι υποθέσεις που περιγράφονται σε πηγές της εποχής και από τις οποίες αντλεί έμπνευση ο σύγχρονος στιχουργός δεν αφορούν κάτι ηρωικό. Σχετίζονται με τα λεγόμενα «καπάκια», τις μυστικές δηλαδή συμφωνίες που εξακολουθούσαν να συνάπτουν εν μέσω επανάστασης ορισμένοι αρματολοί, κυρίως της Ρούμελης, με τις οθωμανικές αρχές, προκειμένου να διατηρήσουν πρόσβαση στα αρματολίκια τους. Η συζήτηση, αν πρόκειται για πράξη προδοσίας ή για εξ ανάγκης κίνηση παραπλάνησης του αντιπάλου, έχει ξεκινήσει ήδη στα χρόνια του Αγώνα. Οπωσδήποτε όμως, δεν μπορούν να θεωρηθούν το απαύγασμα του ηρωισμού και της εθνικής προσφοράς.¹²

Είναι χαρακτηριστική μια υπόθεση, από την οποία αντλεί το λεξιλογικό του πλούτο το τραγούδι. Πρόκειται για γράμματα που ανταλλάσσουν ο Νικόλαος Στορνάρης με τον Καραϊσκάκη τον Απρίλιο του 1824. Τις επιστολές εντάσσει στην αφήγησή του ο Νικόλαος Κασομούλης. Είναι η εποχή που η σύγκρουση του Καραϊσκάκη με την Κεντρική Διοίκηση έχει κορυφωθεί, με επίδικο αντικείμενο το αρματολίκι των Αγράφων, το οποίο ο έλληνας οπληρ-

χηγός διαπραγματεύεται και με τους Τούρκους. Ο Στορνάρης, ενεργώντας ως εκπρόσωπος της Διοίκησης, ζητά από τον Καραϊσκάκη -επειδή ο ίδιος ήταν άρρωστος- να στείλει παλικάρια του σε μια υπό σχεδιασμό εκστρατεία στα Τρίκαλα. Ο Καραϊσκάκης του απαντά: «Έχει και τουμπλέκια [: τουρκικά όργανα του ιππικού] ο πούτζος μου, έχει και τρουμπέτταις [: ελληνικά όργανα]. Όποια θέλω θα μεταχειριστώ». Η ανταπάντηση του Στορνάρη είναι στο ίδιο ύφος: «Επειδή έχεις και τουμπλέκια και τρουμπέτταις, βάστα λοιπόν, διότι ο πούτζος μας και με τουμπλέκια και τρουμπέτταις θέλει σε κυνηγήσει».¹³

Εν ολίγοις, στο επεισόδιο αυτό -το οποίο φέρεται να αποτελεί πηγή έμπνευσης και για το τραγούδι των Καλογερόπουλου-Παπακωνσταντίνου- ο Καραϊσκάκης δηλώνει στον εκπρόσωπο της Διοίκησης του υπό δημιουργία ελληνικού κράτους ότι θα συμμαχήσει είτε με τους Τούρκους είτε με τους Έλληνες, φτάνει να κρατήσει το αρματολίκι του, και εκείνος, δηλαδή ο εκπρόσωπος της Διοίκησης, του απαντά ότι με όποιον και να πάει το αρματολίκι θα του το αφαιρέσουν. Τι το εθνικώς υπερήφανον έχει άραγε ετούτη η ιστορία; Πώς ενθουσίασε τις πλατείες των αγανακτισμένων και προκάλεσε κύματα πατριωτικής έξαψης στο διαδίκτυο και υμνολόγια για τον ηρωισμό του ρουμελιώτη οπλαρχηγού;

Οι εκδηλώσεις ενθουσιασμού, συγκίνησης, ταύτισης με πρόσωπα και σύμβολα της ιστορίας, νομίζω, χρειάζονται μηχανισμούς πυροδότησης και εύφλεκτη ύλη για την εξάπλωσή τους. Παρακάτω θα σταθούμε επιγραμματικά σε δύο στοιχεία κάπως έκκεντρα, που σχετίζονται όμως άμεσα με το τραγούδι που έδωσε το έναυσμα της παρούσας συζήτησης.

Το πρώτο είναι η κατασκευή ή η μετασκευή μιας μαρτυρίας προκειμένου να προβληθεί ως αυθεντική ιστορική πηγή. Ο Γ. Καραϊσκάκης ευτύχησε να έχει βιογράφους ήδη από τα χρόνια της επανάστασης: βιογράφους όμως που ο λόγος τους ρέπει προς τη μυθοπλασία. Ο Γεώργιος Γαζής, ο Γ. Α. Ναύτης, ο Δημήτριος Αινιάν, ο Ν. Κασομούλης αφηγούνται τη ζωή του και εντάσσουν μέσα στην αφήγησή τους διαλόγους, συζητήσεις, λόγια, που υποτίθεται

ότι εκστόμισε ο Καραϊσκάκης.¹⁴ Για παράδειγμα ο Γεώργιος Γαζής στα 1828, αναφερόμενος σε ένα περιστατικό του 1822, αναπαράγει την απάντηση που έδωσε ο Καραϊσκάκης στον Ρουσίτ πασά -για την οποία ο ίδιος, όπως γράφει, πιστεύει ότι υπερβαίνει το «Μολών λαβέ» του Λεωνίδα προς τον Ξέρξη.

*Μου γράφεις ένα μπουϊρουτί, λέγεις να προσκυνήσω·
Κ' εγώ, πασιά μου, ρώτησα τον πούτζον μου τον ίδιον,
Κι αυτός μου απεκρίθηκε να μη σε προσκυνήσω!
Κ' αν έλθης κατ' επάνω μου, ευθύς να πολεμήσω!*¹⁵

Προφανώς, ο Καραϊσκάκης ούτε μιλούσε ούτε έγραφε με δεκαπεντασύλλαβους.¹⁶ Το άτεχνο στιχούργημα αποδίδει το νόημα της άρνησης του Καραϊσκάκη να υποταχθεί, ενσωματώνοντας και την περιώνυμη τάση του οπλαρχηγού προς τη βωμολοχία· δεν αποτελεί, όμως, κατά λέξη αποτύπωση της απάντησής του, όπως το θέλει η παραφιλολογία του ιστορικού συμβάντος.¹⁷

Το δεύτερο στοιχείο είναι, νομίζω, η ίδια η βωμολοχία. Ποιά ήταν η γλώσσα των αγωνιστών του '21;¹⁸ Προφανώς, το λεξιλόγιο όλων δεν ήταν ίδιο. Η παιδεία, η καταγωγή, η διαδρομή του βίου, το περιβάλλον που έζησε ο καθένας, διαμόρφωναν και το λεκτικό του. Η απουσία, μάλιστα, κρατικών εκπαιδευτικών δομών και υποχρεωτικής παιδείας επέτειναν τις αποκλίσεις στους τρόπους έκφρασης των ανθρώπων. Ενδεχομένως λοιπόν, η γλώσσα του Κασομούλη, που τη χαρακτηρίζει μια λαϊκή, μπρούτα, αθυρόστομη γραφή, αποδίδει πιο πιστά τον τρόπο που εκφράζονταν αγωνιστές όπως ο Καραϊσκάκης. Η μεταγενέστερη επίκληση, όμως, της αθυροστομίας του και η πληθώρα αναρτήσεων σήμερα στο διαδίκτυο, που επαινούν τον «αθυρόστομο ήρωα», τον «βρωμόστομο επαναστάτη», είναι κάτι διαφορετικό.¹⁹

Εδώ, η αθυροστομία, νομίζω, ταυτίζεται καταρχήν με τη λαϊκή σοφία, τη θυμοσοφία του μέσου ανθρώπου, που αναγνωρίζει σε αυτήν κάτι οικείο.²⁰ Παράλληλα, το υβρεολόγιο, που έχει περάσει στην καθημερινότητα των ανθρώπων, καλλιεργεί την αίσθηση ότι κάποιος τα «χώνει», μιλάει ανοικτά και σταράτα, ότι δεν μασάει τα

λόγια του. Η απειλή σεξουαλικής βίας, ο βιασμός, ως ένα ακόμη σκαλοπάτι στην ταπείνωση, τον εξευτελισμό, την ψυχική και σωματική κατίσχυση επί των αντιπάλων αλλά και στον φρονηματισμό και στην υποταγή των «δικών μας», αποτελεί μέθοδο επιβολής στις παραδοσιακές κοινωνίες με πολλαπλές συμβολικές συνδηλώσεις.²¹ Η σημερινή δημόσια πρόταξη, η αποδοχή και η μαζική υποδοχή της όμως, με το πρόσχημα ενός «πατριωτικού» τραγουδιού, δεν είναι απλώς οπισθοδρόμηση, αλλά άλμα στο βαθύ παρελθόν.

Σημειώσεις

1. εφ. *Πρώτο Θέμα*, φύλο της 23/3/2013, σ. 56-57 και περιληπτικά στην ηλεκτρονική έκδοση της εφημερίδας, ανακτήθηκε 14/8/2014, από <http://www.protothema.gr/culture/music/article/266159/akoyste-to-tragoydi-gia-to-1821-roγ-αραγοreyse-to-radiothleoptiko>. Το κομμάτι του κειμένου που επιλέχτηκε να αναρτηθεί στον ιστότοπο και περιέχει τμήμα των δηλώσεων του Ν. Καλογερόπουλου, αναπαράχθηκε κατόπιν στα ιστολόγια με έντονο σχολιασμό από τους κατόχους τους και από τους αναγνώστες.

2. «Το ΕΣΡ βάζει πρόστιμο... στον Καραϊσκάκη», ανακτήθηκε 14/8/2014, από http://grizosgatos.blogspot.gr/2013/03/blog-post_7786.html.

3. Ανακτήθηκε 14/8/2014, από <http://antigrafakias.wordpress.com/2013/03/24/%CE%BF%CE%B9-%CE%B4%CF%89%CF%83%CE%AF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CE%B9-%CE%B3%CE%B5%CF%81%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CF%84%CF%83%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CE%AC%CE%B4%CE%B5%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%81%CE%B1/>.

4. Ανακτήθηκε 14/8/2014, από http://grizosgatos.blogspot.gr/2013/03/blog-post_7786.html.

5. Ανακτήθηκε 14/8/2014, από http://attikanea.blogspot.gr/2014/01/blog-post_219.html.

6. Βλ. ανακτήθηκε 14/8/2014, από <http://www.vasilisp.com/html/forum/viewtopic.php?f=27&t=7599>.

7. Ελέγχθηκαν οι αποφάσεις του Ε.Σ.Ρ., όπως έχουν αναρτηθεί στον ιστότοπό του, της περιόδου από τον Οκτώβριο του 2012 μέχρι το Μάρτιο του 2013 και δεν έγινε δυνατό να εντοπιστεί κάτι σχετικό. Ενδέχεται το όλο θέμα να σχετίζεται με την υπ. αρ. 138 απόφαση της 11/3/2013, που με αιτιολογία την υποβάθμιση του προγράμματος το Ε.Σ.Ρ. επέβαλε πρόστιμο 10.000 Ευρώ στον ραδιοφωνικό σταθμό Real FM, λόγω εκπομπών του Γ. Τράγκα, ο οποίος εξαπέλυε υβρεολόγιο εναντίον κυβερνητικών αξιωματούχων. Ρητή αναφορά όμως στο τραγούδι δεν περιλαμβάνεται στην απόφαση.

8. Βλ. ανακτήθηκε 14/8/2014, από http://www.youtube.com/watch?v=Xyd1R81_4cc και <http://www.youtube.com/watch?v=g0OgoySjNCM>.

9. Βλ. το διάγγελμα του Χρ. Ξηρού στις 14/1/2014 στον ιστότοπο *Athens.Indymedia*, ανακτήθηκε 14/8/2014, από <https://athens.indymedia.org/rost/1512022/>, απ' όπου έχει αναπαραχθεί σε έντυπα και ηλεκτρονικά μέσα μαζικής ενημέρωσης.

10. Χαρακτηριστικό δείγμα είναι ένα ακόμη τραγούδι που μελοποίησε και τραγούδησε ο Βασίλης Παπακωνσταντίνου, το επιλεγόμενο «Τραγούδι της Πλατείας», ανακτήθηκε 16/8/2014, από <http://www.youtube.com/watch?v=-JchOiscRqDg>, το οποίο τραγουδήθηκε με ενθουσιασμό σε συγκεντρώσεις των «Αγανακτισμένων» και διανεμήθηκε σε cd από την *Ελευθεροτυπία*. Οι δημιουργοί του υποστηρίζουν ότι αποτελεί ποίημα του Γεωργίου Σουρή που γράφτηκε κατά τη χρεοκοπία του 1893, επί πρωθυπουργίας Χαριλάου Τρικούπη. Στην πραγματικότητα στίχοι του Γ. Σουρή -και αυτοί παραλλαγμένοι και εκδομένοι το 1880, δηλαδή πριν τη χρεοκοπία- είναι μόνο οι τρεις πρώτες στροφές του τραγουδιού, ενώ στις υπόλοιπες έχουν ενσωματωθεί μεταγενέστερα στιχάκια από επιθεωρήσεις της Μεταπολίτευσης. Αναλυτικά για το θέμα βλ. όσα γράφει ο Νίκος Σαραντάκος στο μπλογκ του «Οι λέξεις έχουν τη δική τους ιστορία», ανακτήθηκε 14/8/2014, από <http://sarantakos.wordpress.com/2014/04/24/spyridion/>.

11. Μια από τις πολλές αναρτήσεις του τραγουδιού βλ. στο πλούσιο σε στίχους και σε ποιήματα ιστολόγιο www.stixoi.info, ανακτήθηκε 27/8/2014, από http://www.stixoi.info/stixoi.php?info=Lyrics&act=details&song_id=47895&hl=Καλογερόπουλος.

12. Το θέμα αναλύει ο Διον. Τζάκης, *Γεώργιος Καραϊσκάκης*, στη σειρά: *Οι ιδρυτές της νεότερης Ελλάδας*, Αθήνα 2009, σ. 51-69. Στο ίδιο ζήτημα, από άλλη οπτική, αναφέρεται το αφήγημα του Κωστή Παπαγεώργη, *Τα καπάκια Βαρνακιώτης, Καραϊσκάκης, Ανδρούτσος*, Αθήνα 2003.

13. Ν. Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά της επανάστασεως των Ελλήνων 1821-1833*, εισαγωγή-σημειώσεις Γ. Βλαχογιάννης, τ. Ι, Αθήνα 1939, σ. 401-403.

14. Ήδη στα χρόνια της επανάστασης ή αμέσως μετά εκδίδονται: Γεώργιος Γαζής, *Βιογραφία των ηρώων Μάρκου Μπότσαρη και Καραϊσκάκη*, Αίγινα 1828, Δημήτριος Αινιάν, *Ο Καραϊσκάκης, ή, του Καραϊσκάκη βιογραφία και λεπτομερής έκθεσις της τελευταίας εκστρατείας αυτού υπέρ των Αθηνών*, Χαλκίδα 1834, Γ. Αναξαγόρας Ναύτης, *Τραγωδία. Ο θάνατος του Καραϊσκάκη ή Η διάλυσις του ελληνικού στρατοπέδου εις την Αττικήν*, Λιβόρνο 1828. Βλ. επίσης τις μεταγενέστερες βιογραφίες: Κ. Παπαρρηγόπουλος, *Γεώργιος Καραϊσκάκης. Κατά τους πρότερους βιογράφους, τα επίσημα έγγραφα και άλλα αξιόπιστους ειδήσεις*, Αθήνα 1867, Γ. Βλαχογιάννης, *Καραϊσκάκης. Βιογραφία βγαλμένη από ανέκδοτες πηγές, βιβλιογραφία και στοματικές παραδόσεις*, Αθήνα 1948.

15. Γ. Γαζής, *Βιογραφία των ηρώων Μάρκου Μπότσαρη και Καραϊσκάκη*, όπως επανεκδίδεται στον τόμο: *Λεξικόν της επαναστάσεως και άλλα έργα*, επιμ. Λ. Βρανούσης, Ιωάννινα 1971, σ. 354-355.

16. Ο Γ. Βλαχογιάννης αναφερόμενος στο κείμενο εύστοχα παρατηρεί ότι η απόκριση είναι «στιχοποιημένη άστοχα» από τον Γ. Γαζή, βλ. Γ. Βλαχογιάννης, *Ιστορική Ανθολογία*, επιμέλεια Άλκης Αγγέλου, Αθήνα 2000, σ. 628.

17. Το ίδιο ισχύει και για το ακόλουθο απόσπασμα του Ν. Κασομούλη, *Ενθυμήματα στρατιωτικά*, τ. Ι, σ. 308-309: «Έλα, σκατότουρκε, τον λέγει ο Καραϊσκάκης, έλα Εβραίε, απεσταλμένε από τους γύφτους, έλα ν' ακούσεις τα κερατά σας, -γαμώ την πίστιν σας και τον Μωχαμέτη σας. Τι θαρεύσετε κερατάδες είναι ο πόλεμος και τον κινείτε <χωρίς να το συλλογισθήτε>; Δεν εντρέπεσθε να ζητείτε <από ημάς> συνθήκην με έναν κοντζιά σκατο-Σουλτάν Μαχμούτην -να τον χέσω και αυτόν και τον Βεζίρην σας και τον Εβραϊόν Σιλιχτάρ Μπόδα την πουτάνα!» Τα λόγια αυτά υποτίθεται απηύθυνε ο Γ. Καραϊσκάκης στον Ταϊραγα (αναφέρεται και Καραταϊρης) όταν τον κάλεσε μετά τη σύσκεψη των οπλαρχηγών προκειμένου να συνάψει ειρήνη με τους Τούρκους. Ο Καραϊσκάκης δηλώνει άρρωστος και υποστηρίζει την σύναψη ειρήνης, ενώ ο Στορνάρης φέρεται να έχει κάποιες διαφωνίες. Αυτά συμβαίνουν τον Ιούνιο του 1823 λίγο πριν ξεκινήσει η εκστρατεία του Μαχμούτ Σκόδρα κατά της Επανάστασης. Εντούτοις δεν πρόκειται για επιστολή ή άλλο έγγραφο του Καραϊσκάκη αλλά για αφήγηση του Κασομούλη. Οι αναφορές στους Εβραίους και οι ύβρεις κατέστησαν το απόσπασμα δημοφιλές με αποτέλεσμα να το διαβάζουν οι Γ. Τράγκας και Στ. Χίος στην εκπομπές τους με υπόκρουση το άσμα του Καλογερόπουλου.

18. Για την παρουσία των ύβρεων στη γλωσσική έκφραση των αγωνιστών του '21, βλ. Μαρία Ευθυμίου, «Βρίζοντας και πολεμώντας», *Ιστορικά*, έντυπο της εφ. *Ελευθεροτυπία*, 23 Ιουνίου 2006 (το κείμενο αναδημοσιεύεται στο ιστολόγιο του Ν. Σαραντάκου με ορισμένες προσθήκες του ιδίου, ανακτήθηκε 14/8/2014, από <http://sarantakos.wordpress.com/2010/03/23/1821/>), καθώς και την ανάρτηση του Ν. Σαραντάκου, «Πούτζον θα πει πηγάδι», ανακτήθηκε

30/8/2014, από <https://sarantakos.wordpress.com/2011/02/19/puzzu/#more-3923>. Για το ύφος και το λεξιλόγιο των ανθρώπων της εποχής, βλ. επίσης την προσέγγιση του Κυρ. Σιμόπουλου, *Η γλώσσα και το Εικοσιένα*, Αθήνα 1971.

19. Το διαδικτυο βέβαια δεν αποτελεί τον αποκλειστικό χώρο αναπαραγωγής των στερεοτύπων αυτών. Το 2004-2005 κυκλοφόρησαν, σε συσκευασία πολυτελούς κουτιού, από τις εκδόσεις Ηλιοτρόπιο, δύο ογκώδεις τόμοι με τίτλο *Καραϊσκάκης* και συγγραφέα τον Κώστα Δέτσικα. Στις 1.200 περίπου σελίδες του έργου αναπαράγεται ένα συνεχές υβρεολόγιο, που υποτίθεται ότι αποδίδει διαλόγους του Γ. Καραϊσκάκη με ανθρώπους του καιρού του.

20. Η διαδεδομένη άποψη περί της αθυροστομίας του Καραϊσκάκη αποτυπώνεται και στα ανέκδοτα που έχει συγκεντρώσει ο Γ. Βλαχογιάννης, *Ιστορική Ανθολογία*, σ. 626-706.

21. Μια γενική θεώρηση του βιασμού στα νεώτερα χρόνια βλ. G. Virarello, *Ιστορία του βιασμού, 16ος-20ός αι.*, μετάφραση Λία Βουτσοπούλου, Αθήνα 2001. Για την ποινική αντιμετώπιση των πράξεων βιασμού στο οθωμανικό περιβάλλον, βλ. Colin Imber, «Zina in ottoman law», *Contribution a l'Histoire Economique et Social dans l'Empire Ottoman*, Παρίσι 1983, σ. 80-83, Sophia Laiou, «Christian women in an Ottoman world: Interpersonal and family cases brought before the Saria Courts during the Seventeenth and Eighteenth centuries (Cases involving the Greek community)», Amila Buturovic, Irvin Cemil Schick (επιμέλεια), *Women in the Ottoman Balkans. Gender, Culture and History*, Λονδίνο 2007, σ. 253-258.